

צלם אדם בגיטו ובמחנות

לזכר הורי
חנה וזלף שפירא
שנספו בשואה

את כלואי הגיטו ניתן למיין לשלוש קבוצות:

1. לקבוצה הראשונה שייכים הללו שהוכיחו רוח הקרבה רבה ביותר, ותגובות מופלאות, כל עוד היו להם בני משפחה (אב ואם, ואחות, אשה וילדים). חוג המשפחה נסך בהם כוחות על־אנושיים. כאשר הקרובים שלמענם עשו את כל המאמצים — הסתלקו, נעלם הנושא שנתן להם את הכוח. לאחר מכן, נשברו, לא הגיבו יותר והפכו לאפאטיים.

אבל קרה גם ההיפך מכך. אלה שאיבדו את כל יקיריהם, התמלאו אומץ בלתי־רגיל. לחיים שוב לא היה כל ערך בעיניהם. בתנאים רגילים, ודאי היו מואסים בחיים ומגיעים לאחר אסונם לידי איבוד עצמם לדעת. עתה החליטו, ואולי היתה זו תגובה בלתי מודעת, ליטול מחיר יקר בעד חייהם. הללו, מילאו משימות מסוכנות, לא למען בני משפחותיהם, אלא למען החברה בכלל. סידרו נירות אריים עבור אלה שמראם לא היה מראה שמי מובהק, הובילו ילדים אל מחוץ לגיטו, היוו הוליית־קשר בין המשפחות שבגיטו ובין שאר בני המשפחה שנמלטו אל הצד הארי.

אחדים מהם, מצאו באורח הדרגתי את דרכם אל קבוצות מורדים, אשר כבר עם ראשית ימי הכיבוש, התבצרו בעמדות התנגדות אקטיבית נגד האויב. המתקוממים מסוגלים היו להתעלות במעשיהם משום שוויתרו על חייהם. כיוון שהגיעו לרמה אנושית בה חיי הפרט אינם נחשבים ביותר, היו סבורים גם, כי התקווה להצלה היא אשליית שוא.

החוויות הקשות הביאו אצלם לגילויי הצד היפה שבאישיותם, עידנו והעמיקו את ערכי הנפש. ידידים אלה היו נכונים להקרבה ללא חשבונות אנוכיים, אולם הם היו מועטים, כי רובם הגדול נפל כבר בראשית ימי הזוועה. על סוג זה של אנשים, נימנו גם כאלה שבטרם פרוץ המלחמה נחשבו אנשים חסרי־מעוף. היו בתוכם אנשים אפורים שלא הצטיינו בחברה, אך שינוי התנאים, התמורה הפתאומית, ההלם — כל אלה, עוררו בהם את החיובי והם השילו מעליהם את אפרוריות היום־יום ונרתמו למעשים גדולים.

2. לסוג השני שייכים הללו שנכנעו ללא מעש. הגורל טילטל אותם ככדור. הם לא הגיעו למעשים גדולים אך גם לא שקעו בשפלות. היה זה המון אפרורי שצעד בלי להרהר הרבה, אל הגירוש, בצייתו לפקודת הנאצים. אלה היו בני־אדם שהאסונות שפקדו אותם, שיתקו וטימטמו אותם, ודווקא הם היו את הרוב המכריע באותה עת.
3. על הסוג השלישי נימנו אלה שהכתימו דפים בקורות עמנו. המשטר הנאצי ומהותו, הבקיעו עד מהרה את הציפוי הדק של עקרונות תרבות ומוסר שטחיים שבהם התכסה, וחשפו את מהותם הקודרת.

בעוד אנשי הקבוצה הראשונה נכונים היו להקריב הרבה והשליכו את חייהם מנגד, ניצחו אנשי הקבוצה השלישית בקוטב הנגדי. הללו ביצעו את מעשיהם החמורים אך ורק על מנת להציל את חייהם. לחטוף ולאכול. מסוגלים היו להתמכר לרשעות, שפלות, רציחות ולחסגרת בני־עמם. עליהם נימנו רבים שאיבדו כבר את בני משפחותיהם, וכואבים בודדים ונעדרי מעצורים, לא בחלו בשום מעשה דוחה כדי לשמור על קניין חייהם. ללא ספק נאחזו אנשים אלה בכמיהה נסתרת לשלטון, שלא מצאה לה פורקן בימים כתיקנם והנאציזם נתן להם הזדמנות מדומה לכך. הם לא נרתעו בפני היקוי עלוב של סממנים חיצוניים נאציים, מה שהלם את רוחם.

קבוצה זו היתה מצומצמת בממדיה ביחס לאוכלוסיה היהודית הכוללת, אך חותמה היה הרסני ופוגע עד מאוד.

היו גם צעירים, בעצם כמעט ילדים, שתקופת חינוכם הרגשה ביותר עברה עליהם בגיטאות ובמחנות־ריכוז, בוהמה ובשפלות. הם התנסו בחוויות שטרם ידעה החברה האנושית בתנאי „מלחמה

רגילה" ותחת עול כובש "רגיל". לא היו קיימים כל תנאים אובייקטיביים לטיפול מצפונם, וכאשר עלו על דרך הרעה, לא היה שום גורם שהיה בכוחו להחזירם למוטב. האם היו ההורים (עת היו עדיין בחיים) מסוגלים לעשות משהו? הרי היו אלה גוויות חיות, צללי אדם שמוחם כמעט ופסק לפעול, ולכן צריך לשים את הדגש על התופעה המופלאה שאותם ילדים, אותם צעירים, בהיותם בתוך הגיהנום עצמו, לא ספגו זוהמה פנימית אלא גילו רגשות נעלים של הקרבה, יחס של ביטול לקניין-חיהם הם, פעלו מתוך אלטרואיזם נדיר, כפי שאולי טרם נתגלה בקורותיו של הילד.

גיבורים היו אותם יצורים רכים, אותם חקר הסרדיוס הגרמני, עינה, היכה וניסה להניעם ע"י יסורים, להסגיר את המסתתרים בבונקרים. והילד המעונה, הנדרס, לרוב שחק, לא הסגיר איש. או אותו בחור, המשיג מזון במשיכה מהמחסנים ומחלקו שווה בשווה בין חבריו לגורל, וגם כאשר הוא נתפס בשעת מעשה, מוכה עד מוות, אינו מסגיר את חבריו.

נטיות, קווי אופי של האדם, זקוקים לתנאים חיצוניים, על מנת להגיע לידי ביטוי. אין זה די שהם שרויים בנפש האדם, יש צורך בנסיבות מסייעות שישררו מהוץ, ותנאים מסויימים, כדי שיתגלו במלואם.

האם הפחד ליכוד או הפריד בין האנשים? והאם פחד האדם בפני הבדידות? בדרך כלל טענו, כי האדם הוא יצור חברתי. בהברת, בקבוצה, חש עצמו היחיד בטוח יותר וחזק יותר. אולם במחנות חלה תמורה גם בחוק זה. הפחד חיבר אך הפחד גם הפריד. היו זמנים שהפחד בפני המוות, אילץ להתארגנות בקבוצות ולהיפך. אותו פחד עצמו, פורר את החברה ליחידים שסברו כי להם בתור שכאלה, סיכוי רב יותר להינצל.

לפעמים, היה זה תהליך שבא כתוצאה ממחשבה תחילה, ולפעמים, תגובה ספונטאנית. אשר לצד האומציונאלי — אין ספק, הפחד מלכד אנשים וטוב להימצא בצוותא בשעה שהפחד תוקף.

אולם היו נסיבות והתרחשויות שהיקשו על היחיד לפעול בתוך הקבוצה. בתחילה, פעל הצד הרגשי והפחד דחף אל הרבים. במשותף היו שוקלים את הנעשה, וביחד חיפשו דרך להצלה. במשותף היו מקימים בונקרים ומתחפרים בהם, אולם במרוצת הזמן התפצלה ההבורה הגדולה לסייעות זעירות יותר, ומתוך התאים הקטנים נותקו היחידים שחיפשו מוצא על דעת עצמם. אינסטינקט הקיום יעץ, או נכון יותר, דחף באופן בלתי מודע לתור אחרי דרכים אינדיבידואליות. כקבוצה, כרבים, קשה יותר להיעלם. אירע שאפילו חברת-המשפחה הקטנה — התפרקה. אף אינן סטינקט האם, רגש איתן ויציב כל-כך, היה נעלם שעה ששאלת החיים עמדה על הפרק. אך באותו זמן עצמו, שבו עדים היינו להתפוררות החברה — נערכו מרידות וגילויי לחימה — וכאן שוב התלכדו האנשים.

מזרזות היו התגובות או חוסר התגובות שלנו בזמן המלחמה. אין לדבר על קו אחיד ועיקרי. לפעמים, תגובתם של אנשים בוגרים ורציניים, על אותו מצב עצמו, היתה שונה מן הקצה אל הקצה. האם היו אלה דחפים רגשיים של נפשות סובלות, שברגע מסויים הגיבו בעוצמה, בשעה שבעת אחרת היו משותקות כליל? האם שלטו כאן חוקים פסיכולוגיים. והאם ניתן בכלל לדבר על תדירות וסדר הגיוני במצבים כאלה? האם ניתן למינם, לחקור, לבקר או לשפוט חוויות אכזריות ומערבולת אכזרית של רגשות ותגובות?

עם הזמן, נעשו האנשים קהים, אדישים, נוכח הפגעים. האם הסתגלו? הרי בגיטו עדיין חשבו, עדיין חיפשו דרכים להצלה. הבריחו מזון מהצד הארי, והיו נמלטים אל הצד הארי. ואפילו בגיטו, לא על הלחם לבדו חי האדם האומלל. התקיימו מסיבות תרבות, פעלו חוגים דרמטיים, נערכו טיולים בסביבה המתרת — עדיין היינו רגישים לתופעות שבטבע.

במחנות, נעלמו באורח הדרגתי כל התחושות והתגובות. אם כי היו שעות שהיינו חופשיים מעבודה, ישבנו זה ליד זה, אבל לא ביחד. עשינו פחות השתדלויות, פחות מאמצים. לא חשבנו על המחר, לא היה איכפת לנו מה יעשה בנו, היינו רק את הרגע. בתחילה, היו האנשים מתכנסים בקבוצות וחוזרים ומדברים על הסבל. מאוחר יותר, כבר לא התחלקו האנשים במחשבותיהם. כאשר דיברו בכל זאת, היו הדברים מכוונים אל האדם פנימה ולא לזולת, ולכך שתי סיבות:

צלם אדם בגיטו ובמחנות

1. לא היה מספיק כוח כדי להשמיד קול. המאמץ שנדרש לשם כך היה גדול מדי.
2. המוח לא פעל, לא היה קיים צורך בחילופי מחשבות, הכל התבטל, כמו כל שטחי ההתרענויות זולת הרעב. היתה זו תופעה אסוציאלית ולא אנטיסוציאלית. האדם היה אדיש כלפי הזולת, אך לא עויין.

כבר בעת הגישושים הראשונים, כשהתחלנו להבין את מגמת הנאצים וגורלנו היה חתום, כאשר איבדנו זה אחר זה את היקרים לנו ביותר — כבר אז, החלו הושינו לפעול אחרת מאשר אצל אדם נורמאלי. הפכנו להיות שונים מכל אדם מן הישוב. ייתכן כי הגבנו אחרת, ואולי היתה התגובה בכל זאת במישור טבעי אך חלשה יותר, או חזקה מן הרגיל. על כל פנים, כלפי חוץ היינו שקטים, קרים, בפשטות, הצד האמוציונאלי לא בא לידי גילוי ניכר, כאילו הובלט והיסכון בכוחות רוחניים. תהליך זה התנהל לאיטו. לפעמים היתה עוד פורצת זעקה מחזהו של אדם, אולם תגובה טבעית היתה נדירה ביותר.

כזה היה המצב בימי המתיחות הגדולים, בעתות הגירושים והמיון, כאשר נעקרו הקרובים ביותר, וכל אחד ניצב פנים אל פנים עם המוות. אולם די היה בכמה ימים שקטים, באשליה של שקט, בצרור חדשות מעורדות או שמעות סתם, והמוח כאילו התנער וחזר למצבו התקין. מיד היו הוכחות — אסיפות בעלת גוון תרבותי, הרצאות. אנשים החלו שוב להתווכח על נושאים מופשטים.

והסכנה משחזרה, שוב היתה דוחפת למצב הקודם, אך לשלב חמור יותר של התדרדרות רוחנית. היו אלה כעין תופעות של שפל וגאות רוחנית. ברם, אותם המוחות הקשים, האינטלקט המשותף, נדרכו כמעט תמיד למטרת הצלה. הם תרו אחרי מזון, ביקשו להימלט. היכן שהוא. בעומק הנפש, עדיין היבהב זיק של תקווה להצלת החיים. אפילו ה"מוזלמן", המת-החי, אף הוא ביקש לחיות, ולמרות שהרבה דובר על מוות רגיל, כעל מותרות, הרי בעומק לבו, איש לא רצה גם במותרות אלה. רצינו לעבור את ימי הרעה, לראות מה יקרה לאחר מכן. חלמנו כי בקץ המלחמה הנוראה, נראה את העולם הווהר והנפלא. פעמים רבות אמרו שבתום המלחמה, תאכסן אותנו האנושות בבתי-הבראה, ורק מחשבה דמיונית זו היתה מביאה רגיעה לגופותינו המעונוגים. היינו מתעוררים שוב לחיים. כדאי לסבול, כי אחר-כך נקבל פיצוי על הכל והעולם יהיה נהדר. וכאשר נבריא, נעזוב את בתי-ההבראה, נתחיל לנקום בגרמנים. ובמחשבות רופפות אלה, כבר כאילו התרקמה תוכנית כיצד לבצע את הדבר. את ההכשרה המעשית הרי הם העניקו לנו.

החלומות הוורודים הללו, היו מעתיקים אותנו לעולם אחר, וייתכן כי הם הם שסיפקו לנו כוח, הוסיפו עידוד ורצון להמשיך למרות הכל.

המוח האנושי התגונן בפני עוצמת האסונות, היה הופך למעין "טבולה ראפה" (לוח חלק). היה דוחק את נסיונותיו לתת-התודעה, וכאילו היה מכין מקום לחוויות קשות חדשות, להפתעות נוראות הבאות. ותהליך פסיכולוגי זה, היה מתחולל ללא הרף. וכמו שהלימוד מאמן את המוח, טפתח את תאיו, כך היו הנסיונות בגיטאות ובמחנות, בבחינת לימוד. מוחותינו, כוחותינו הרוחניים, התפתחו בכיוון מסוים, סיגלו לעצמם גוון מוגדר על מנת לספוג את הכל ועם זאת, להתקיים. הגרמנים הוכיחו עצמם כ"פדגוגים" מצויינים. בתחילה התנהל הכל בדרך של אבולוציה, וכל הזמן היינו מסוגלים לספוג ולקבל סבל נוסף.

אולם המכות שהודחקו, ששאפו לחדור אל ההכרה, מוטרדות היו עליידי אירועים חדשים וסבל חדש. עם זאת, היה האדם מנחם עצמו כי אין הזמן מתיר זכות לרגשות, הסנטימנט הוא רק בבחינת מכשול, אשר מפריע לחיים.

ולכן, לא בכו האנשים בגיטאות ולא במחנות. משום כך, כמעט ולא אירעו מקרי התאבדות ונרשמו מעט יחסית מקרים של טירוף הדעת. האנשים עמדו על המשמר וטיפחו נכס אחד — החיים המעורטלים — מתוסנים בכור הייסורים, אך נדמה היה מזמן לזמן, שעם תום המלחמה, יינתן פורקן לסבל ונוכל לבכות כאוות נפשנו.

אך לתמהוננו, בחלוף ימי הזעם, צללו השרידים אל תוך זרם החיים ונאחזו בנתיבותיהם מתוך מגמה לברוח מפני הזכרונות המפלצתיים. כאילו נתגלתה הכמיתה להשיב בחזרה את השנים

רחל אהרנוביץ'

האבודות של הגיטאות והמחנות. לעומת התופעה, שבימים כתיקנם מפנים אנשים קשישים את הדרך לצעירים, לאחר המלחמה האחרונה, על אף גילם, נטלו שרידים אלה חלק פעיל ודינמי בתחומי החיים השונים.

האם היו במחנות אנשים עצבניים?

מדוע לא אירעו כמעט קטטות ומריבות בקרב אנשי המחנות? מקרי התאבדויות אירעו כאמור, רק לעתים רחוקות. מקרי רצח לא אירעו. לא קרה שאסיר יקום על רעהו וירצחו נפש. רק אנשי ה"קאפו", לרוב לא יהודים, בתוקף שליטתם, התאכזרו ואף גרמו למות חבריהם. במובן מסויים, יכול היה האדם במחנה להופיע כלפי חוץ עם ה"אני" האמיתי שלו. בחיים נורמאליים משקיע האדם מירב המאמצים כדי להופיע בפני הזולת בהתאם לנימוסים והקונבנציות המקובלות. הוא נאלץ לעשות מסיכה, להחניק נטיות, מצב־רוח, מלים שנדחקות על שפתיו, רק על־מנת לא לחשוף עצמו. אסור לשחק בקלפים בגלוי, לעתים נאלץ האדם להעמיד פנים אף בפני בני ביתו ואף בפני ילדיו הוא.

במחנות, כמעט ולא נפגשו בני משפחה. כל הבעיות המעסיקות את האדם בחיים נורמאליים, לא היה להם ערך כאן, ופעל רק הפחד בפני המוות ותחושת הרעב החריפה — אלה פיתחו וחיידו מערכת מיוחדת של התנהגות גלויה עד לסוף, בתוך חברת האסירים, אגב זהירות מחושבת היטב ואלפי תחבולות כלפי המענים — הנאצים ועוזריהם.

האנשים ליגלו על הרגליהם וחולשותיהם מימים עברו. רבות היו התופעות שלא עוררו כלל תשומת־לב, אחרות איבדו כאן את ערכן. ייתכן ולא עלה בידי כולם להסתיר את רגשותיהם הטרום מלחמתיים, אך כל אימת שחדרו עמוק יותר לתוך היער, כלומר, הסבל התארך והלך, כן גברה יותר האדישות ונסתמנה תמורה של ממש בנפשו של האדם. באנשים חלו לפעמים שינויים באורח קיצוני. מי שהיה אפאטי בתחילה, נתגלה בדמותו של אדם לוחם בתחום האנוכי או החברתי. האפיזון המקובל למזגו של אדם — ככולרי, מלנכולי, סנגויני וכר, התגלו אף הם כבלתי יציבים. הלם חזק מקד גם אותם ושינה את אשר היה לכאורה בלתי ניתן לשינוי. ייתכן ושינויים אלה היו זמניים בלבד, ומרבית השרידים חזרו עם השיחורור למזגם הקבוע, על כל פנים, בימים ההם ניכרת היתה בהם התמורה.

וכשם שהעולם הנפשי גילה גמישות רבה, כן גם שינה את פניו הצד הפיזי. הצטננות, מחלה נפוצה כל־כך אצל בשר ודם, נעלמה כליל (בעצם לא הצטננו כמעט). כל אותן מחלות מהימים שלפני המלחמה, לא העסיקו את בני האדם. ניתן היה לחשוב שאותן מחלות "קלות", מאחר וראו שאין מתחשבים בהן, מחניקים אותן, איבדו את חשיבותן ולא הגיעו לכלל מימדים רציניים. מחלות אלה כאילו אך ליטפו את בני האדם ואחר — נטשום.

בימים רגילים, היה החולה זוכה למיטה חמה ונקיה, טיפול ודאגה של בני המשפחה והרופא. כאן, עם שינוי התנאים, חל גם שינוי בתגובה. מיטב הכוחות הפיזיים והרוחניים, רוכזו למען המטרה האחת והיחידה — להיוות בחיים. האם יכול היה האדם בתנאים נורמאליים לעמוד במטר מכות כה רב? איש זה או אחר קיבל 100 מכות, התעלף מכאב בשעת הפעלת העונש, אך עם גמר ריצוי העונש, קם על רגליו ופנה לעבודתו. האדם סיגל עצמו לרעב. השתדל להערים על עצמו, הלחם בוצע לפרוסות דקות עד כדי שקיפות. החסינות הפיזית והרוחנית שהתגלתה פה, שימשה מגן בפני מחלות ומנעה מריבות, קטטות ואיבוד עצמו לדעת.

from contacts with the prisoners-of-war. Upon their release, they immediately begin taking action among the Jews. Later on, as an envoy on behalf of the Palestinian Jewish community to Rumanian Jews, Rico become one of the organizers of the illegal immigration movement to Palestine, whose gates were officially kept locked to the survivors of the holocaust.

Rahel Aharonowicz — the author, a former prisoner in the Krakow ghetto who survived detention in a series of concentration camps, describes the psychological metamorphoses which took place in individuals as they suffered the catastrophes and the upheavals wrought in their lives by the Nazi occupation. She is a qualified psychologist who applies the keen insight of her professional perception to her analyses.

The short chapter which we publish is an extract from a larger work. Rahel Aharonowicz sets out to prove that the changes which took place in the reactions and traits of individuals were of an extreme kind, giving rise to unexpected manifestations in the behaviour of people in a state of tremendous tension faced with the unbearable ordeals of the period.

Michael Tagliacozzo — **The Nazi persecution of the Jews of Rome.**

Michael Tagliacozzo's essay opens the series of articles on the central theme of this issue — The history of the Jews of Rome in the short period following Germai's seizure of power in Italy (September — October 1943). Tagliacozzo briefly sums up the actions of the S.S. Sturmabteilungsführer Herbert Keppler and of the officials of Eichmann's division in the city of Rome.

Next, we publish the "Report on the Persecution of Jews of Rome in the early days of the German Occupation" written by Prof. Ugo Foa, then chairman of the Jewish community of Rome. He sums up the principal measures taken by the German authorities against the Jews of Rome:

- a. A ransom of 50 kg. of gold per capita was imposed (September 26—28 1943);
- b. The German's sacked the offices of the community, searched them and seized all the registry books, most of the archives and other papers, as well as a sum of 2,021,540 lira (29.9.1943).
- c. Harassments of a minor nature, during the lull between the raid of the community offices and the sacking of the two libraries (between September 30 and October 12, 1943).